

Damir Globočnik

Goldensteinovo delovanje na gledališkem področju

GLOBOČNIK Damir, ddr. muzejski svetnik, Langusova ul. 29, SI-4240 Radovljica, damirglobocnik1@gmail.com

792(497.451.1):929Kurz zum Thurn und Goldenstein F.

GOLDENSTEINOVNO DELOVANJE NA GLEDALIŠKEM PODROČJU

Slikar Franz Kurz zu Thurn und Goldenstein (1807–1878) je v Ljubljani deloval v letih 1834 do 1867. Uveljavil se je kot cerkveni slikar in avtor gledaliških dekoracij za Stanovsko gledališče, gledališče v Mahrovi trgovski šoli in gledališče v Alojzijevišču. Goldensteinove scenografije se niso ohranile. Nekatere izmed njih poznamo po zaslugi osnutkov, ki jih hrani Muzej Joanneum v Gradcu (Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum). Prispevek obravnava Goldensteinove scenografije in druga gledališka dela na podlagi časopisnih poročil o posameznih predstavah. Goldenstein je zasnoval tudi več t. i. »živih slik«, med katerimi so najbolj znane štiri »žive slike« za »Prešernovo besedo« 2. decembra 1865 v Stanovskem gledališču v Ljubljani. Leta 1867 se je preselil v Gradec, kjer je leta 1877 izdelal zaveso za zasebno gledališče v Beli cerkvi (Temesvar).

Ključne besede: Franz Kurz zu Thurn und Goldenstein, gledališke scenografije, Stanovsko gledališče v Ljubljani, »žive slike«

GLOBOČNIK Damir, DDr., Museum Counsellor, Langusova ul. 29, SI-4240 Radovljica, Slovenia; damirglobocnik1@gmail.com

792(497.451.1):929Kurz zum Thurn und Goldenstein F.

GOLDENSTEIN'S WORK IN THE FIELD OF THEATRE

The painter Franz Kurz zu Thurn und Goldenstein (1807–1878) worked in Ljubljana between 1834 and 1867. He established himself as a church painter and as a creator of stage scenery for the Estates Theatre, the theatre of Mahr's Commercial School, and the theatre of the Aloysianum. Goldenstein's stage designs have not survived. Some are known through sketches preserved in the Joanneum Museum in Graz (Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum). This paper examines Goldenstein's stage designs and other theatrical works based on newspaper reports about individual performances. Goldenstein also designed several so-called "living pictures" (tableaux vivants), the best known being the four tableaux vivants presented at the "Prešeren Evening" on 2 December 1865 at the Estates Theatre in Ljubljana. In 1867 he moved to Graz, where in 1877 he created a theatre curtain for a private theatre in Bela Crkva (Temesvar).

Keywords: Franz Kurz zu Thurn und Goldenstein, theatre scenery, Estates Theatre in Ljubljana, tableaux vivants

Ljubljanski slikar nemškega rodu Franz Seraph vitez Kurz zu Thurn und Goldenstein poleg Matevža Langusa velja za osrednjega predstavnika nazarenskega slikarstva pri nas v sredini 19. stoletja. Slikal je freske, oltarne slike, Križeve pote, Božje grobove in druga dela za cerkvene naročnike. Na vedutah je ohranil podobo raznih slovenskih krajev v sredini 19. stoletja in za Emila Korytko je pripravil upodobitve kranjskih narodnih noš. Danes pa ga najbolj poznamo po zaslugi prvega posthumnega portreta pesnika dr. Franceta Prešerna, ki ga je naslikal leta 1850.

Za slovensko gledališko zgodovino je pomembno tudi Goldensteinovo delovanje na gledališkem področju. Goldenstein je pripravil odrske dekoracije za troje gledališč v Ljubljani in aranžiral »žive slike«. Slikar Ivan Franke (1841–1927), ki je nekaj časa obiskoval Goldensteinovo privatno slikarsko šolo, omenja, da je Goldenstein slovel po Ljubljani kot spreten gledališčni dekorater.¹ Z gledališčem so povezani tudi nekateri napačni biografski podatki o Goldensteinu. Zgodovinar Peter pl. Radics (1836–1912) piše, da je »Solnogradčan« Kurz pl. Goldenstein »pripotoval v naše mesto z gledališčnimi gódeži.«² Podobno navaja tudi slikar Rihard Jakopič (1869–1943): »Kurz pl. Goldenstein pripotoval je iz Solnograda z neko gledališko družbo. Ostal je tu, ker so se mu zdele razmere prav ugodne. Bil je dekoracijski slikar, kar je ostal tudi v vseh svojih slikah.«³

Slikarjev življenjepis

Življenjepis Franza Serapha viteza Kurz zu Thurn und Goldenstein je ob stoletnici slikarjevega rojstva objavil slikarjev sin Ludwig Viktor vitez Kurz zu Thurn und Goldenstein (1850–1939).⁴ Naj-

¹ Po: »Spomini Ivana Franketa (Zapisal Stanko Vurnik – Ljubljana)«, Zbornik za umetnostno zgodovino, 1923, št. 1/2, str. 33–34.

² Peter pl. Radics, »Umételjnost in umételjna obrtnost Slovencev«, Letopis Matice slovenske za leto 1880, str. 54.

³ Rihard Jakopič, »Epilog k jubilejni umetniški razstavi«, katalog Umetniške razstave 80 let upodabljaajoče umetnosti na Slovenskem, 1908, po: Rihard Jakopič v besedi, Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1947, str. 28.

⁴ Ludwig Viktor vitez Kurz zu Thurn und Goldenstein, »Der akademische Maler Franz Seraph Ritter von Kurz zu Thurn und Goldenstein (1807–1878)«, Kunsthistorische Studien, Jahrbuch für 1907, Gradec 1908, str. 67–76.

Avtoportret, 1835, olje, platno, 113 x 84 cm
(Salzburg Museum)

Avtoportret, 1848
(v: J. Ranftl, Kunsthistorische Studien, Gradec 1908, str. 66)

bolj podrobno se je z Goldensteinovim slikarskim opusom in še posebej z deli za gledališče ukvarjal umetnostni in gledališki zgodovinar Marko Marin (1930–2015) v doktorski disertaciji *Franz Seraph Ritter von Kurz zu Thurn und Goldenstein: Njegov pomen za slovensko umetnostno zgodovino med leti 1835–1867* (Ljubljana 1971, tipkopis) in v habilitacijskem delu *Prva zamisel slovenskega narodnega gledališča – Leopold Kordeš* (1968). Marin se je pri preučevanju Goldensteinovega slikarstva oprl na kroniko družine Goldenstein (*Regesta Curtiana*), ki jo hranijo slikarjevi potomci v Salzburgu in je osrednji vir za preučevanje Goldensteinovega življenja in slikarskega delovanja.⁵

Franz Seraph vitez Kurz zu Thurn und Goldenstein je bil rojen 20. januarja 1807 v kraju Sankt Michael im Lungau na Salzburškem.⁶ V Salzburgu se je izučil za trgovskega vajenca. V štiriindvajstem letu se mu je trgovski poklic tako uprl, da ga je opustil in se je kljub ugovorom sorodnikov povsem oprijel slikarstva. Leta 1831 se je v Gradcu vpisal na Risarsko akademijo, ki jo je vodil Josef August Stark (1782–1838). Zaradi marljivosti in umetniške nadarjenosti je bil tri leta Starkov najboljši učenec.

Goldenstein se je konec leta 1834 odločil preseliti v Ljubljano. Pri tem je posredoval ljubljanski trgovec in naravoslovec Ferdinand Schmidt (1791–1878), pobudnik ustanovitve Mahrove trgovske šole, ki je Jakobu Mahru svetoval, naj za učitelja risanja na svoji pravkar ustanovljeni šoli vzame na graški akademiji izučenega slikarja. Goldenstein je že na začetku oktobra 1834 Ljubljančanom priporočil svoje storitve: izdelavo oljnih slik, portretov, izve-

skov, kopij, dela v akvarelni in oljni tehniki, restavriranje slik in privatni pouk v risanju in slikanju.⁷ Pred odhodom v Ljubljano se je 31. decembra 1834 v Gradcu poročil s prodajalko pri trgovcu Gelmyerju Terezijo Friedrich (1815–1861), ki mu je rodila devet otrok. Sin Ludwig Kurz-Goldenstein piše, da naj bi bila številna družina razlog, da je moral oče trdo delati, sprejemati različna dela in jih hitro izvrševati.

Goldenstein se je iz Ljubljane in v zadnjem desetletju življenja iz Gradca večkrat podal na potovanja po Italiji in Nemčiji z namenom, da bi se izpopolnil v slikarstvu. Ključno je bilo potovanje leta 1841, ki ga je vodilo prek Gradca, Dunaja in Linza v Salzburg. Na tem potovanju se je spoznal z deli nekaterih najpomembnejših takratnih slikarjev v habsburški monarhiji in se dokončno odločil oprijeti nazarenstva, ki je predstavljalo vodilno smer v cerkvenem slikarstvu.⁸ Kot omenja Ludwig Kurz-Goldenstein je njegov oče vzdrževal osebne stike s Petrom Krafftom (1780–1856), Eduardom Engerthom (1818–1897), Josephom von Führichom (1800–1876), Leopoldom Kupelwieserjem (1796–1862), Wilhelmom von Kaulbachom (1805–1874) in

G. Pajk, *Stanovsko gledališče v Ljubljani*, okrog 1836, kolorirana litografija, papir, 23,3 x 31,7 cm (Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije)

⁵ *Regesta Curtiana* obsega 34 knjig (družinska last, Salzburg). V njih je dr. Maximilian Kurz-Goldenstein zbral in prepisal vse gradivo, ki je povezano z rodbino Goldenstein. Dokumente je navedel dobesedno in jih opremil z opombami. V *Regesto Curtiano* so vključena tudi pisma, skice in drugi dokumenti o Franzu Kurzu zu Thurn und Goldenstein (po: Marko Marin, *O pristnosti portretov Franceta Prešerna*, Ljubljana 1969, str. 56).

⁶ Goldenstein je bil potomec salzburške plemiške družine. Goldensteinovo ime se navaja v različnih oblikah. Sam se je podpisoval kot Ritter von Kurz zu Thurn und Goldenstein, Ritter von Goldenstein ali samo Franz von Kurz ali von Goldenstein. Priimek Kurz ima v slovenskem jeziku nespodoben prizvok, zato se najpogosteje uporablja plemiški vzdevek zu(m) Thurn und Goldenstein oziroma na kratko Goldenstein.

⁷ Po: »Bekantmachung«, *Amts-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 1834, št. 121.

⁸ Po: Marko Marin, *Franz Seraph Ritter von Kurz zu Thurn und Goldenstein: Njegov pomen za slovensko umetnostno zgodovino med leti 1835–1867* (Ljubljana 1971, tipkopis), str. 14 in 19 (od tu: M. Marin, Goldenstein). – Marinovi podatki o potovanju po: *Notizen des Franz Ser. von Kurz anlässlich seiner Reise von Laibach über Graz nach Wien, Linz und Salzburg 1841*, *Regesta Curtiana* XXIV, str. 478–484.

drugimi umetniki.⁹ Tudi sam je nosil dolgo brado in lase, ki si bili značilni za nazarence.

Goldenstein je kot priseljenec imel težave pri pridobitvi prvih večjih naročil v Ljubljani. 15. decembra 1837 je pisal materi, da v Ljubljani ne cenijo Kranjcev (mišljeni so nemški Kranjci) in dajejo prednost domačinom, torej umetnikom slovenskega rodu.¹⁰

V začetku je sprejemal vsa, celo drobna naročila. Slikal je tudi izveske. Kmalu si je povečal krog naročnikov. Pri tem pa mu je pomagal slikar Matevž Langus (1792–1855).¹¹ Goldenstein je novembra 1834 pisal bodoči soprogi Tereziji Friedrich, da je za ugled in zaupanje moral trdo delati. Poudaril je, da je bil pri njegovi ugodni usodi soudeležen tudi Langus, ki je prijazen mož, njegova soproga pa je zelo izobrazena.¹²

Pomoč, ki naj bi jo Goldensteinu nudil Langus, bi bila lahko vezana na Stanovsko gledališče v Ljubljani.¹³ V letih 1836 do 1839 je vodstvo ljubljanskega gledališkega odra prevzel Ferdinand Funk, direktor gledališča v Celovcu. V tem času so nabavili nove kostume, Goldenstein in Langus pa sta za obnovljeno Stanovsko gledališče v sezoni 1836/1837 naslikala kulise in pripravila kostume.¹⁴

Goldenstein je prvič samostojno insceniral 3. decembra 1839.¹⁵ Leta 1840 je naslikal odrsko dekoracijo, ki je predstavljala gozd.¹⁶

Z odrskimi dekoracijami in kulisami je sodeloval s tremi gledališči v Ljubljani – z nemškim Stanovskim gledališčem, z Mahrovim gledališčem in z gledališčem v Alojzijevišču. Odrska ozadja, ki so dajala vtis, da se prostor podaljšuje v ozadje, in druge gledališke dekoracije je Goldenstein najverjetneje naslikal v temperi. Goldensteinova dela za gledališča se niso ohranila. Nekatere izmed njih poznamo po zaslugi osnutkov, ki se nahajajo v večji zbirki Goldensteinovih del v Muzeju Joanneum v Gradcu (*Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum*).¹⁷

⁹ Po: Ludwig Viktor vitez Kurz zu Thurn und Goldenstein, »Der akademische Maler Franz Seraph Ritter von Kurz zu Thurn und Goldenstein (1807–1878)«, *Kunsthistorische Studien, Jahrbuch für 1907, Gradec 1908, Kunsthistorische Studien*, str. 74.

¹⁰ *Regesta Curtiana*, XXX, str. 439, po: Marko Marin, *O pristnosti portretov Franceta Prešerna*, Ljubljana 1969, str. 23 in 58.

¹¹ Langus je sprva, ko ni našel v Ljubljani dela, slikal gledališke kulise. Ko pa se je seznanil z meščani in duhovniki, so ti začeli pri njemu naročati portrete in cerkvene slike (po: Viktor Steska, »Matej Langus«, *Slovenska umetnost*, I. del, *Slikarstvo*, Prevalje: Družba sv. Mohorja, 1927, str. 210). – Langus je leta 1829 za Stanovsko gledališče v Ljubljani naredil pet velikih in sedem manjših dekoracij s pripadajočimi kulisami. V sezoni 1836/1837 je za Stanovsko gledališče naredil nove dekoracije (kulise) (po: »Theater in Laibach«, *Carniolia*, 1838, št. 42), pri čemer naj bi mu pomagal Goldenstein. Langus je s Stanovskim gledališčem sodeloval mdr. pri uprizoritvi Rossinijeve opere *Die Bestürmung von Corinth* (Obleganje Korinta), ki so jo leta 1832 pripravili v počastitev godu deželnega glavarja J. C. Schmidburga, leta 1833 pri igri Johanna Nestroya *Lumpacius Vagabundus* (Lumpacij Vagabund), leta 1839 pri Nestroyevi *Das Haus der Temperamentes*, leta 1842 pri Nestroyevi igri *Eine Jux will er sich machen*. Leta 1847 je v ljubljansko Kazino vpeljal scenografa Anibala Marinija (po: Marin, Goldenstein, str. 126). – Slikanje odrskih dekoracij je bilo v preteklosti pogosta slikarska zadolžitev. Na Dunaju se je kot slikar odrskih dekoracij v c. kr. privilegiranem gledališču v Leopoldstadtu uveljavil klasicist Štefan Dolinar / Stephan Dolinner (1773–1845) iz Puštal pri Škofji Loki (po: Emilijan Cevc, »Slikar Štefan Dolinar«, *Loški razgledi*, 1959, str. 135).

¹² Goldensteinovo pismo Tereziji Friedrich z dne 3. 11. 1834, *Regesta Curtiana* XXII, str. 269 (po: M. Marin, Goldenstein, str. 13).

¹³ Deželno stanovsko gledališče (Gledišče deželnih stanov, Deželno gledališče) je bilo zgrajeno leta 1765 po načrtih deželnega stavbnega mojstra Lovrenca Pragerja. Imelo je 50 lož in je lahko sprejelo 850 ljudi. V njem so uprizorjali predvsem nemške in italijanske predstave. Tu so leta 1789 uprizorili tudi prvo slovensko gledališko delo Županova Micka Antona T. Linhart. Gledališče so v letih 1845/1846 temeljito prenovili. Po ustanovitvi Dramatičnega društva leta 1867 so v njem začeli prirejati tudi slovenske gledališke predstave. Dve desetletji kasneje ga je uničil požar. V letih 1887 do 1891 so na tem mestu zgradili novo stavbo nemško usmerjenega Filharmoničnega društva (*Philharmonische Gesellschaft*, delovala je od 1794 do 1919).

¹⁴ Po: Walter Schmid, »Aus alt Laibach«, *Carniola / Zeitschrift für Heimatkunde*, 1909, št. 3/4, str. 151; Peter pl. Radics, *Die Entwicklung des deutschen Bühnenwesens in Laibach*, Ljubljana: samozaložba, 1912, str. 106; M. Marin, Goldenstein, str. 152.

¹⁵ Po: Malvina Schmidt Snoj, »Začetki gledališke scenografije«, *Slovenska kronika XIX. stoletja 1861–1883*, Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 230.

¹⁶ Po: Marko Marin, Franz Seraph Ritter von Kurz zu Thurn und Goldenstein / Njegov pomen za slovensko umetnostno zgodovino med leti 1835–1867, tipkopis doktorske disertacije, Ljubljana 1971, str. 127.

¹⁷ Muzej Joanneum v Gradcu (*Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum*) hrani večje število Goldensteinovih del na papirju, ki jih je muzeju poklonila slikarjeva pravnukinja

Podatki o drugih Goldensteinovih scenografskih delih so skopi. Največkrat jih razberemo samo s plakatov za predstave in iz kratkih omemb v časopisih. Podrobneje opisani sta samo Rosenschönov *Zauberschleier* iz decembra 1843 in Babnikov *Erazem Predjamski* iz decembra 1852.

Marko Marin je v kroniki družine Goldenstein (*Regesta Curtiana*) odkril osnutke za odrsko postavitev Schillerjeve *Pesmi o zvonu* in Prešernovega *Krsta pri Savici* ter osnutke za vrtljivo kuliso, ki jo je Goldenstein uporabil za sistem kulis za Stanovsko gledališče in Alojzijevisče v Ljubljani.

Mučeništvo sv. Maximusa, 1842 (s poznejšimi dodatki), gvaš na papirju, karton, les (Salzburg Museum)

V Goldensteinovih računskih knjigah so se ohranili osnutki za Božji grob, jaslice in Maximusovo mučeništvo.

Goldenstein je marca 1842 v svojem stanovanju v Ljubljani ponujal na ogled kulisasto predstavitev *Votline sv. Maximusa* (*Die Grotte des heiligen Maximus*). S pomočjo kulis je podobno kot jaslice ali Božji grob predstavil mučeništvo sv. Maximusa in tovarišev v skalnih votlinah pod hribom Mönchsberg v Salzburgu.¹⁸

Irmgard Kurz-Goldenstein (1910–?), hčerka dr. Maximilijana Josefa Kurz-Goldsteina.

¹⁸ Po: »Die Grotte des heiligen Maximus«, *Laibacher Zeitung*, 1842, št. 26; Ludwig Viktor vitez Kurz zu Thurn und Goldenstein, »Der akademische Maler Franz Seraph Ritter von Kurz zu Thurn und Goldenstein (1807–1878)«, *Kunsthistorische Studien, Jahrbuch für 1907, Gradec 1908*, str. 72.

Seznam Goldensteinovih del (*Verzeichniss der von Maler Fr. Kurz v. Goldenstein gelieferten verschiedenen Arbeiten ausgezogen aus den Einnahmebüchern*), ki ga je nekaj let pred smrtjo sestavil Goldenstein, dokončal pa ga je sin Ludwig, našteva, da je Goldenstein izdelal 25 božjih grobov in jaslic.¹⁹

Rosenschönov Čarobni pajčolan

Goldenstein je konec leta 1843 zasnoval odrsko postavitev za Rosenschönovo uprizoritev Scribe-Toldove igre s petjem in plesom *Čarobni pajčolan* (*Zauberschleier, oder: Fee, Maler und Wirthin*).²⁰

Tajnik Stanovskega gledališča Schäber je glede tega gledališkega naročila pisal Goldensteinu, ki se je leta 1843 ukvarjal s slikanjem fresk v cerkvi v Logu pri Vipavi: »Der neue Herr Theater Director Rosenschön trug mir auf einen Maler zu den Dekorationen des Zauberschlayers, nämlich für 3 Ansichten der Gegenden Krains, und 3 Ansichten von jenen in Kärnthnen, sam 2 Prospecten der Städte Laibach und Klagenfurt zu finden. Da Sie nun bey dieser Arbeit einen schönen Verdienst erhalten könnten, da Herr Director Rosenschön was er verspricht auch hält. Sie über dies durch die Auführung dieser Mahlereyen sich für beide Städte auszeichnen könnten, und da dies Arbeit sehr dringend ist, so rathe ich Ihnen nach Erhalt dieses meines Schreiben sich sicher zu verfügen, und diese Arbeit zu übernehmen. Sie wurden dann in der Folge vielleicht noch mehrer Arbeiten von diesen H. Theater Director der auf schöne Decorationen viel hält, erhalten.«²¹

Plakat in notica v *Laibacher Zeitung* za premiero Stanovskega gledališča z dne 3. decembra 1843 sporočata, da je panorame Kamnika (*Jutro*), Vrbske-

¹⁹ Po: M. Marin, Goldenstein, str. 8–9. – Božji grob, jaslice in druge biblijske teme v obliki kuliserij so v alpskih deželah (Tirolska, Bavarska) postale priljubljene po zaslugi nazarcev. Z njimi sta se ukvarjala Josef Führich in njegov učenec Edmund von Wörndle (1827–1906) (po: Andreja Žigon, »Različni vidiki nazarenske umetnosti v teku 19. stoletja«, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. XX, letn. 20, 1984, str. 140).

²⁰ Der Zauberschleier oder Maler, Fee und Wirtin (Čarobni pajčolan ali slikar, vila in gostilničarka): romantično-komična igra s petjem in plesom v treh dejanjih. Leta 1842 jo je po Lac des fées (avtor Eugene Scribe) priredil dunajski gledališki pisec Franz Xaver Told von Doldenburg.

²¹ Po: M. Marin, Goldenstein, str. 128.

ga jezera (*Nokturno v mesečini*), Vipave (*Večer*) in Ljubljane (*Poldan*) »po naravi naslikal akademski slikar, gospod Kurz v. Goldenstein«. Zaključna dekoracija (pravljčni labodji gaj) pa je nastala po zamisli direktorja Karla Rosenschöna (*»Die Schluss-Decoration: der Schwanenhain im Zauberreiche, ist nach Erfindung und Angabe des Director Rosen-schön, gemalt von Herrn Kurz v. Goldenstein.«*).²²

Predstavo so decembra 1843 petkrat ponovili. Ob zadnji ponovitvi 18. decembra 1843 so na plakat dodali napis, da so nove Goldensteinove odrske dekoracije Vrbsko jezero, grad Ostrovica (nem. Burg Hochosterwitz), Gospa Sveta in Celovec nastale po Wagnerjevih litografijah.²³

V sezoni 1843/1844 je bil Karl Rosenschön direktor Stanovskega gledališča v Celovcu, v katerem so 24. februarja 1844 igrali *Der Zauberschleier oder Fee, Maler und Wirthin*. Pri tem so ponovno uporabili kulise, pri katerih je Goldenstein namesto svojih osnutkov povzel motive po Wagnerjevih litografijah. Rosenschön je štiri dni po premieri pisal Goldensteinu, da je scenografija doživela naklonjen sprejem pri publiki: *»Docile mich Ihnen anzuzeigen, dass der Zauberschleier glücklich vom Stappel lief. Ihre Ansichten (Kärthens) haben eine ausgezeichnete Aufnahme von Seite des Publikum gefunden.«* Goldensteinu se je obetalo novo naročilo za celovško gledališče. Naslikati bi moral vrt, gozd in mesto, vendar ni nobenih podatkov, ali je to naročilo izpolnil.²⁴

Rosenschön je igro *Der Zauberschleier oder Fee, Maler und Wirthin* v sezoni 1844/1845 predstavil tudi v Zagrebu, kjer ni naletela na takšen odmev kot v Ljubljani in v Celovcu. 6. novembra 1844 je Edvard Freyberg glede zagrebske predstave pisal

Goldensteinu: *»Ich wende mich an Ihr Talent und Ihren Erfindungs-Geist, mir mitzuteilen wie Sie mir den Zauberschleier gegen gleich bare Bezahlung auf billigste Art herstellen können. Kann man es gar nicht anders machen als die Bilder auf Rahmen zu ziehen.«* Pismu je bil predložen predračun za osem samostojnih odrskih dekoracij.²⁵

Kordeševa zamisel o stalnem slovenskem gledališču

Publicist, nekdani urednik časopisa *Laibacher Tagblatt* Leopold Kordeš (1808–1879)²⁶ je o zamisli

²² Po: M. Marin, prav tam.

²³ Burno življenje publicista, pesnika in pripovednika Leopolda Kordeša (Kordesche) je popisal Ivan Prijatelj, ki je na Kordeševo ime naletel med akti policijskega in cenzurnega urada na Dunaju, ko je zbiral gradivo za načrtovano knjigo o predmarčni slovenski literaturi in cenzuri. Kordeš je bil rojen leta 1808 v Kamni Gorici kot nezakonski otrok. Gimnazijo je obiskoval v Novem mestu, nato je dve leti v Celovcu študiral filozofijo. Do januarja 1834 je služil pri 4. artilerijskem polku, nato je bil na lastno prošnjo prestavljen k pešpolku Langenau. Septembra 1837 je kot invalid dobil odpustnico oziroma naj bi ga, kot je France Prešeren julija 1838 napisal v pismu Stanku Vrazu, s činom naddesetnika po trikratnem dezertiranju odpustili iz vojske. Leta 1838 je zaprosil za dovoljenje za izdajanje časopisa *Carniolia* (Vaterländische Zeitschrift und Unterhaltungsblatt für Kunst, Literatur, Theater und geselliges Leben), ki ga je urejal od maja 1838, do novembra 1838 je bil tudi njegov lastnik. Julija 1838 je sledila prošnja za poljuden politični časnik *Kranjske novice* s tedensko literarno prilogo *Zora*, ki bi izhajal dvakrat tedensko. Ljubljanski gubernij je prošnjo sicer priporočil, vendar sta se v posebnem poročilu, ki ga je zahteval avstrijski policijski minister Sedlnitzky, izrekla Sicard in Wagner proti dovoljenju, ker časopis ne bi našel pota do nevednega ljudstva in ker je Kordeš po Metelkovem in Prešernovem mnenju premalo več slovenskega jezika. Po izstopu iz uredništva *Carniolie* je Kordeš živel v Gradcu, na Dunaju in v Ljubljani v bednih razmerah. Leta 1841 je prejel dovoljenje za izdajo časopisa v Salzburgu, a je dobil odpoved, ker se je razvedelo, da dela dolgove. Brez uspeha je iskal službo v uredništvih časnikov in revij. Decembra 1842 ga je policija zaradi neprimerne obnašanja – s prošnjami za podporo je nadlegoval dvor in aristokracijo, ravnatelje gledališč in ostalo gledališko osebje – pozvala, naj se vrne domov. Leta 1843 je znova prevzel urejanje *Carniolie*, saj se njegov naslednik Franz Hermann pl. Hermannstahl ni preveč obnesel. Glede na ugodno policijsko sporočilo je Sedlnitzky spregledal Kordeševo dunajsko boemstvo, vendar je zahteval, naj se nadzor *Carniole* poveri posebno preudarnemu in pazljivemu cenzorju. V drugi polovici leta 1844 je bil Kordeš tudi lastnik *Carniolie*. Mdr. je napisal spremna besedila k narodnim nošam, ki jih je Goldenstein narisal za Emila Korytko in so bile objavljene kot priloga *Carniolie* (ročno kolorirane litografije). Od oktobra 1845

²² »Theater-Nachricht«, Anhang zur Laibacher Zeitung, 1843, št. 96.

²³ Po: M. Marin, Goldenstein, str. 127. – Risar, topograf in založnik Jožef Wagner (1803–1861) je od leta 1836 deloval v Celovcu. Izdal je dve zbirki vedut s Koroške in zbirko tridesetih vedut s Kranjske. Wagner je bil tudi avtor večine predlog za vedute in litograf. Listi s kranjskimi vedutami so izhajali v mapah s po tremi listi od 1842 do 1848 pod naslovom *Malerische Ansichten aus Krain* (Slikoviti pogledi s Kranjskega). Wagner je po Goldensteinovih gvaših pripravil litografijo Vipave (1842) in več litografij Ljubljane (okrog 1845).

²⁴ Po: M. Marin, Goldenstein, str. 129.

prvega stalnega slovenskega gledališča s poklicnimi igralci pisal v članku »Slovenisches National-Theater«, objavljenem v *Illyrisches Blatt* 28. novembra 1848. Na njegovo pobudo je bila uprizorjena veselo-igra s petjem *Zmešnjava nad zmešnjavo*, ki jo je po Kotzebuejevi *Die Zerstreuten* priredil Jožef Anton Babnik (Babnigg).

28. januarja 1850 je *Laibacher Zeitung* objavil Kordeševu pobudo za ustanovitev stalnega slovenskega gledališča v Ljubljani, v kateri je razložil svoj načrt ustanovitve gledališke družbe z delnicami po 10 florintov (»Vertrauensvoller Aufruf an die beidere slovenische Nation zur Realisirung eines echt nationellen Unternehmens«, *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, 1850, št. 23).

V tretjem oklicu v ljubljanskem uradnem listu 1. februarja 1850 (»Vertrauensvoller Aufruf an die beidere slovenische Nation zur Realisirung eines echt nationellen Unternehmens«, *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, št. 27) je Kordeš poudaril: »Ne-kateri gospodje delničarji, ki so že podpisali, so se izrekli, da se jim zdi glavnica 1000 gld. premajhna. Seveda znesek ni velik; a za enkrat ne gre za stavbo narodnega gledališča, ampak samo za to, da se se-stavi prenosljiv oder za pokrajinska mesta. /.../ Za začetno organizacijo podjetja, za nabavo potrebne garderobe in gledaliških rekvizitov, za postavitve ambulantnega odra, za katerega je bil angažiran znani akademski slikar g. Goldenstein, omenjena vsota še vedno zadostuje ...«²⁷

Kordeš je za izdelavo prenosnega odra in kulis pridobil Goldensteina. V članku »Noch etwas Näheres in Bezug des zu gründenden slovenischen

Nationaltheaters« (*Laibacher Zeitung*, 11. 2. 1850, št. 34) omenja, da bo prenosni oder imel šest glavnih dekoracij, »iz katerih bodo imele 3 dvojno vlogo, da se bodo mogle igrati vse igre«. »Naslikal jih bo akad. umetnik Kurz pl. Goldenstein na platno. Tudi za potrebne kostume so se že storili primerni koraki.«²⁸

Kordeševa pobuda za slovensko gledališče je še v istem letu zamrla. Gledališko življenje v Ljubljani še ni bilo dovolj razvito za tako ambiciozen načrt. Kordešev projekt se je zataknil pri ključnih stvareh, pri dramatik, repertoarju in igralcih.²⁹ Kordeš je zapustil Ljubljano in v Gradcu oktobra 1850 začel izdajati nemški literarni časopis *Der Magnet*, naslednje leto pa se je zaposlil v c. kr. dvorni in državni tiskarni na Dunaju.³⁰

Babnikov Erazem Predjamski v pregnanstvu

21. decembra 1852 so v Stanovskem gledališču uprizorili Babnikovo igro *Erasmus Lueger, der Geächtete* (Erazem Predjamski v pregnanstvu). Igra se navezuje na Malavašičevo povest *Erazem iz Jame*. Po Kordeševem naročilu naj bi jo Babnik predelal v igro, ki naj bi jo igrali kot otvoritveno predstavo stalnega slovenskega gledališča.

Goldenstein je za odsko uprizoritev *Erazma Predjamskega* pripravil poseben prenosni oder in sceno za otvoritveno predstavo. Na prospekt (poslikano odsko ozadje) za *Erazma Predjamskega* je naslikal pogleda na Predjamski grad in Mali grad pri Planini. Novice so zapisale: »Tudi Goldensteinove nove podobe Malega in Jamskega gradu bi bile zaslužile saj nekoliko očitniši pohvale.«³¹

Babnikov Erazem Predjamski je imel štiri dele. Prvi del *Der Bannluch* (Zarota) se je godil v okoli Malega gradu, drugi del *Der Verborgene Gang*

do marca 1849 je bil Kordeš urednik pri *Laibacher Zeitung* in njeni literarni prilogi *Illyrisches Blatt*. Ko se mu je leta 1850 ponesrečila akcija za ustanovitev stalnega gledališča v Ljubljani, je odpotoval v Gradec, kjer je ustanovil časopis *Der Magnet* (1850–1851), bil glavni sodelavec in urednik damskega modnega lista *Iris* in njegove literarne priloge (1852–1854) ter nekaj časa drugi urednik *Grazer Zeitung*. Jeseni 1854 je dobil stalno službo pri dvorni in državni tiskarni na Dunaju, ki jo je opravljal do smrti leta 1879 (po: Ivan Prijatelj, »Iz življenja kranjskega literata«, *Veda*, letn. 3, 1912, št. 1, str. 68–77, št. 3, str. 293–304, št. 5, str. 492–502, št. 6, str. 596–607).

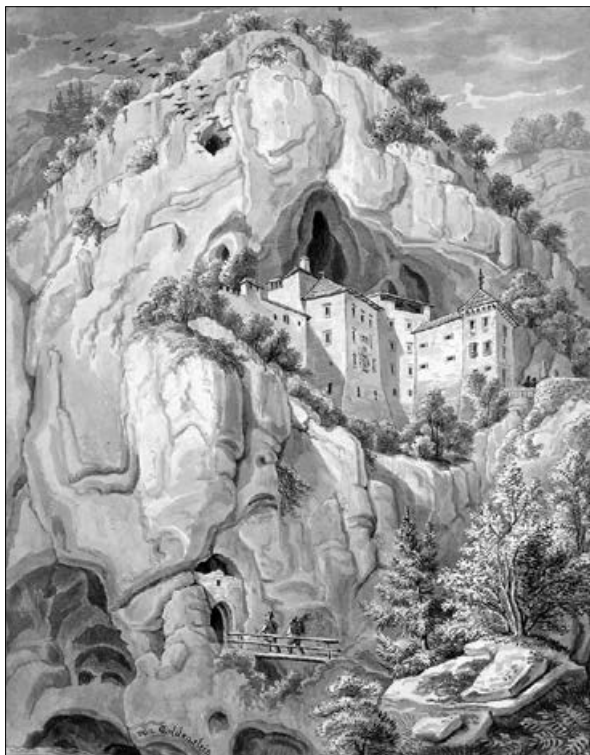
²⁷ Slovenski prevod po: Ivan Prijatelj, »Iz življenja kranjskega literata«, *Veda*, 1912, št. 6, str. 599. – *Fr. théâtre ambulant: gostovalno gledališče, potujoče gledališče*.

²⁸ Slovenski prevod po: Ivan Prijatelj, »Iz življenja kranjskega literata«, *Veda*, 1912, št. 6, str. 600.

²⁹ Po: Štefan Vevar, »Mejniki v razvoju Dramatičnega društva v Ljubljani (1867–1918)«, *Začetki in dosežki slovenskega gledališča moderne dobe: Ob 150-letnici ustanovitve Dramatičnega društva v Ljubljani, Dokumenti Slovenskega gledališkega inštituta*, Letnik 54, št. 95, Ljubljana 2017, str. 14.

³⁰ Po: Ivan Prijatelj, »Iz življenja kranjskega literata«, *Veda*, 1912, št. 6, str. 604.

³¹ »Iz Ljubljane«, *Novice*, 1852, št. 103.

Predjamski grad, okrog 1850, lavirana risba s tušem, bela tempera, papir (Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije)

Ostanki starega gradu Predjama, lavirana risba s tušem, bela tempera, papir (Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije)

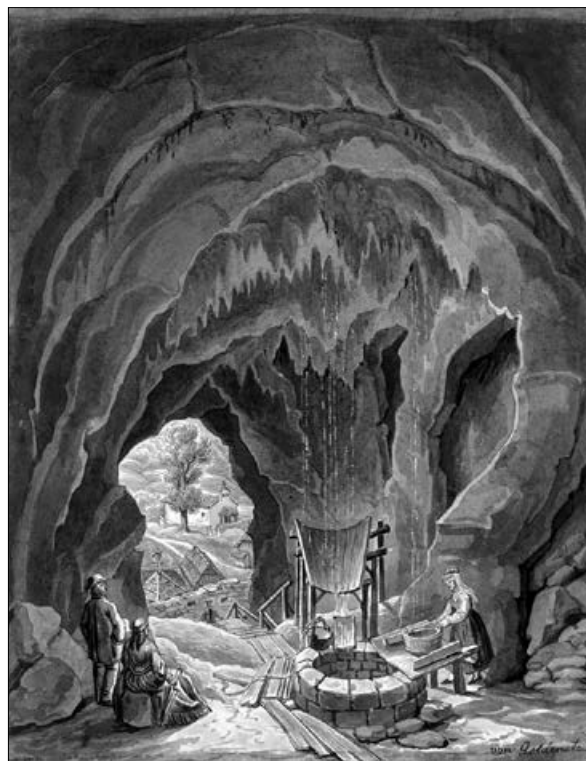

Mali grad pri Planini, gvaš, papir, 15,7 x 22,8 cm (Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije)

(Skrivni hodnik) pred vhodom v Jamo pod Malim gradom, tretji del *Der Verrath (Izdaja)* pred Predjamskim gradom, *Die Nemesis* (Maščevanje) pa v notranjosti Predjamskega gradu.³² Gvaši, ki jih Goldenstein naslikal med obiskom Planine³³ in

³² Po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 140.

³³ Goldenstein je leta 1845 v fresko tehniki poslikal prezbiterij v župni cerkvi sv. Marjete v Spodnji Planini pri Rakeku. Freske je slikal dva meseca in za svoje delo je prejel 400

Pogled iz notranjčine Predjamskega gradu, lavirana risba s tušem, bela tempera, papir (Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije)

Predjamskega gradu (hrani jih Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije), so mu najbrž služili kot scenografske predloge.

Marca 1854 je Goldenstein za Mahrovo šolsko gledališče izdelal oder, naslikal platno in zaveso ter obnovil in na novo naslikal vrsto scenskih dekoracij.³⁴

Goldenstein se je ukvarjal tudi s snovanjem t. i. »živih slik«.³⁵ Ob obisku cesarskega para v Ljubljani 18. novembra 1856 je pred Mahrovo trgovsko šolo aranžiral »živo sliko« po Kupelwieserjevi zgodovinski kompoziciji o poklonu raznih narodov Avstriji. Novice so tedaj poročale: *»Vojaško stražišče je bilo vse v rudečem ognji; posebno pa je gosp. Marova hiša podnevi in ponoči vabila vse oči na-se; takrat ko sta se Cesar in Cesarica memo peljala, je gosp. Mar s svojimi učenci napravil tisto mikavno gledišče, da je vsem derlo vidit, kaj bo, – in res krasno je bila po učencih predstavljena tista slavnoznana podoba umetnika Kupelwiser-ja, kjer mogočni Avstrii se različni narodi cesarstva poklanjajo. Ko sta se Cesar in Cesarica memo peljala, je razlil rudeč ogenj čarobno svetlobo čez celo podobo, in kerdelo okoli nje razpostavljenih učencev je pélo 'Cesarsko pesem'. Osnovel vse to mu je žl. Goldenstein.«*³⁶

Cesar Franc Jožef in cesarica Elizabeta se vozita mimo razsvetljenega Mahrovega učnega zavoda, gvaš, akvarel, papir, 32,4 x 22,8 cm (Mestni muzej, Ljubljana)

Heinrich Penn in Schillerjeva Pesem o zvonu

Nemški literat in igralec Moritz Heinrich Penn (1838–1918),³⁷ ki je leta 1865 iz Zagreba prišel v Ljubljano, je v ljubljanskem deželnem gledališču prvič nastopil oktobra 1865 kot Narciss Ramesu v istoimenski igri A. E. Brachvogla. 8. novembra istega leta je sledil prvi Pennov poizkus v slovenskem jeziku, postavitev Schillerjeve *Das Lied von*

florintov ter 4 florinte za vožnjo iz Ljubljane. Na oboku je naslikal Apoteozo sv. Marjete s petimi angeli, v kotih štiri evangeliste. V atiki slikanega oltarja je Marijino kronanje. Ob straneh je naslikal štiri stebre s korintskimi kapiteli, med stebri sta naslikana lestenca z gorečimi svečami, levo sta upodobljena sv. Katarina Aleksandrijska in sv. Mohor, desno sv. Fortunat in sv. Notburga (po: Simona Kermavnar, »Goldensteinova, Kastnerjeva in Jebračinova dela v prezbitariji župnijske cerkve sv. Marjete v Planini pri Rakeku«, Umetnostna kronika 25, 2009, str. 3).

³⁴ Po: M. Marin, Goldenstein, str. 143–144.

³⁵ »Žive slike« (nem. lebende Bilder, fr. tableau vivant) so prizori, v katerih se igralci ne gibljejo in ne govorijo. Uprizarjanje »živih slik« oziroma »živih podob« je v 19. stoletju veljalo za priljubljeno zabavo. Najpogostejše so bile zasnovane po delih znanih slikarjev ali svetopisemskih dogodkih. »Nastopajoči« so v sklopu »živih slik« s svojimi negibnimi pozami, kostumi, kretnjami in mimiko čimbolj zvesto ponazarjali vzdušje slikarskega izvirnika.

³⁶ »Nju Veličanstvi presv. Cesar in Cesarica v Ljubljani«, Novice, 1856, št. 95.

³⁷ Žurnalist, pisatelj, igralec in prevajalec Moritz Heinrich Penn je v obdobju 1860–1864 veljal za nemškega nacionalista. Med študijem na višji tehnični šoli v Gradcu je začel sodelovati s časnikom Grazer Telegraph, leta 1861 je bil feljtonist in kritik pri Volksstimme, izdal je pesniško zbirko Eisblumen. Leta 1862 je začel izdajati znanstveno-leposlovni tednik Hoch vom Dachstein. Sodeloval je tudi z drugimi listi. Leta 1865 je izdal pesniško zbirko Deutsche Lieder. Leta 1865 je kot član narodnega gledališča v Zagrebu začel igrati v hrvaškem jeziku. Oktobra 1865 je v Ljubljani uspešno predstavil svojo tragedijo Der Untergang Metullums. Trauerspiel in vier Aufzügen aus der Geschichte Krains. Novembra 1865 je poleg nemške veseloigre Mentor (Johann Wilhelm Lember) pripravil slovensko priredbo Schillerjeve Pesmi o zvonu. 2. decembra je sledil Prešernov Krst pri Savici. Penn je kasneje kot časnikar deloval v Gradcu, Brünnu in na Dunaju, kjer je kot svobodni pisatelj živel od leta 1892. Napisal je okrog dvajset romanov (po: France Kidrič, »Penn, Franc Henrik«, Slovenski biografski leksikon, 6. zvezek, Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1935, str. 296–300). – Oče Heinricha Penna je bil krojaški mojster, ki je Goldensteinu občasno pomagal pri gledaliških naročilih, šival mu je npr. kostume za maškarade. Z Goldensteinom je sodeloval tudi pri prireditvah Rokodelskega društva (po: M. Marin, Goldenstein, str. 44 (opombe)).

dem Glocke, v slovenskem prevodu *Pesem o zvonu* (prevedel jo je J. V. Koseski).³⁸

V uprizoritev oziroma deklamacijo Schillerjeve *Pesmi o zvonu* so bile vključene štiri Goldensteinove »žive slike«. Dopolnjevale so besedilo, ki sta ga govorila deklamatorja Heinrich Penn in gospodična. Prelihova, »ki je narodnosti na ljubo prevzela en del deklamacije«. V »živih slikah« oziroma »živih podobah« so nastopale osebe, oblečene v slovenske narodne noše. »Die Bilder zur Glocke werden ebenfalls in nationale Sinne componirt zur Darstellung kommen.«³⁹

Skice za »žive slike«, ki so se ohranile v družinski kroniki, pričajo, kako sta si Goldenstein in Penn zamislila posamezne prizore:

I. *Svadb*a (svadbeni spreved se pomika po cesti, na cerkvenem pragu čaka duhovnik z ministranti),

II. *Pogreb* (na lesenih nosilih leži pred pokopališkimi vrati neznanka, duhovnik in ministranti s svečami, žalujoči oče s tremi otroki, spremljevalci),

III. *Na preji* (večer v predilnici, dekleta predejo, fantje napeto prisluškujejo),

IV. *Hrup/Punt* (možje in žene z baklami, zastavami, koli, kosami in sekirami se valijo proti trdnjavi, mož z baklo jih spodbuja).⁴⁰

Prešernova bése

Pri znameniti »Prešernovi bése« (»Festvorstellung zu Ehre Prešern's«) 2. decembra 1865 v Stannovskem gledališču je sodeloval tudi Goldenstein. Na tej prireditvi so uprizorili Prešernov *Krst pri Savici*.⁴¹ Goldenstein je zasnoval štiri »žive slike«

(»effektivvoll arrangirten Tableaux aus der vaterländischen Vorzeit«)⁴² s prizori iz Prešernovega *Krsta pri Savici*: *Boj (propad) poganskih Slovencev*, *Črtomir prvič vidi Bogomilo*, *Črtomirjevo slovo od Bogomile* in *Črtomir poganskim Slovencem oznanja krščansko vero*.

Najbrž sta bila pobudnika prireditve Fran Levstik in Moriz Heinrich Penn, ki je *Krst pri Savici* prevedel v nemščino (prevod je objavil v časniku *Triglav* leta 1866). Kljub dvojezičnemu plakatu so na prireditvi »deklamovali« in peli samo v slovenščini. Po Levstikovem prologu (posebnem uvodnem delu kakega literarnega dela, uvodnem govoru) v pesnikov spomin, ki ga je recitiral Penn, je sledila »živa slika«, imenovana »Pesnik poslavljen« oziroma »Apoteoza Prešerna« (»Apotheose des Dichters«). Tako je naslovljena tudi prva Goldensteinova skica, ki prikazuje doprsni kip (izdelal ga je kipar Franc Ksaver Zajec)⁴³ v najslovesnejšem trenutku dogodka. Ženska, ki je poosebljala Carniolio (Slovenijo), je »ovenčala« – z vencem okrasila oziroma kronala Prešernov kip, ki je stal na vzvišenem prostoru, do katerega se je prišlo po treh stopnicah. Na desni je stal duhovnik, na levi pa Prešernovi pesniški junaki: Črtomir, Bogomila in Ribič. Levo in desno sta prizor zaključevala ščita z napisoma *Krst pri Savici* in *Pesmi*, ki sta bila pritrjena na drevo.⁴⁴

Novice so objavile program »Prešernove bése«. Prva točka je bila »Prolog na slavo Prešernu« (Apoteoza Prešerna). Medtem ko je personifikacija

v samozaložbi (600 izvodov, tiskar Jožef Blaznik). Avgusta 1844 je *Krst pri Savici* v Novicah ponatisnil dr. Janez Bleiweis, z manjšimi popravki je bil objavljen v *Poeziji* (1846, z letnico 1847).

⁴² »Theater«, *Laibacher Zeitung*, 1865, št. 278.

⁴³ Franc Zajec (1821–1888) je kip izdelal po Goldensteinovem portretu Prešerna, ki ga je tedaj hranil dr. Janez Bleiweis. Zajčev kip je veljal za izgubljenega. Okrog leta 1980 je kip na podlagi ponudbe v časopisu pri nekem zasebniku v Mlinu pri Bledu, ki je prodajal hišo in opremo, kupil urednik pri DZS Andrej Gogala. Po izročilu naj bi kip na Bled prišel iz kranjske čitalnice in naj bi predstavljal pesnika Vodnika. Marko Marin, Ivan Sedej in Sonja Žitko so potrdili domnevo, da gre za kip Prešerna iz leta 1865. Po letu 1991 so izdelali več odličkov kipa v bronu. Eden izmed njih stoji pred Prešernovo rojstno hišo v Vrbi (po: Marko Marin, »Novosti k pesnikovi ikonografiji / Ob stoenaidevetdesetletnici rojstva pesnika dr. Franceta Prešerna«, *Gorenjski glas*, priloga *Snovanja*, 1991, št. 31).

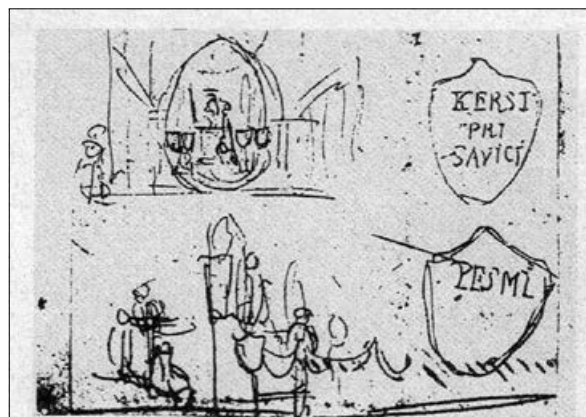
⁴⁴ Po: Marko Marin, Goldenstein. str. 135.

³⁸ *Pesem o zvonu* so v dunajskem Kraljevskem gledališču (Hofburgtheater) prvič izvedli za poroko cesarskega para aprila 1854. Do leta 1882 je sledilo 33 ponovitev. V Nemčiji je bila prvič uprizorjena leta 1806 (po: *Der Traum vom Glück / Die Kunst des Historismus in Europa*, 2. del, Katalog, Künstlerhaus Wien in Akademie der bildenden Künste in Wien, Dunaj, 1996/1997, str. 431).

³⁹ Po: »Morgen Mittwoch ...«, *Triglav*, 1865, št. 89; »Danes zvečer je ...«, *Novice*, 1865, št. 45.

⁴⁰ Po: Marko Marin, Goldenstein. str. 131–132.

⁴¹ Prešeren je pesnitev *Krst pri Savici* zasnoval in napisal v drugi polovici leta 1835. Aprila 1836 je *Krst pri Savici* izdal

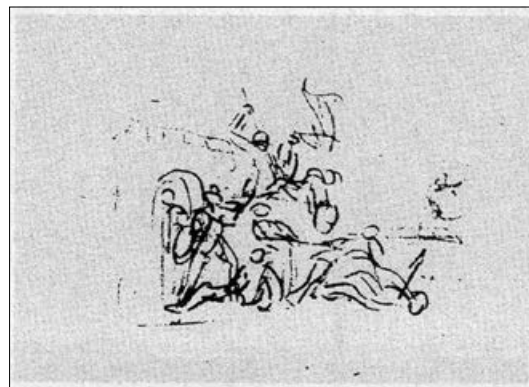

Apoteza Prešerna. Na vzvišenem prostoru je stalo Prešernovo poprsje. Carniolia (personifikacija dežele Kranjske) je položila lovorov venec na glavo kipa. Na levi so bili Črtomir, Bogomila in Ribič, desno duhovnik. Ob strani sta štita z napisom *Krst pri Savici* in *Pesmi*.

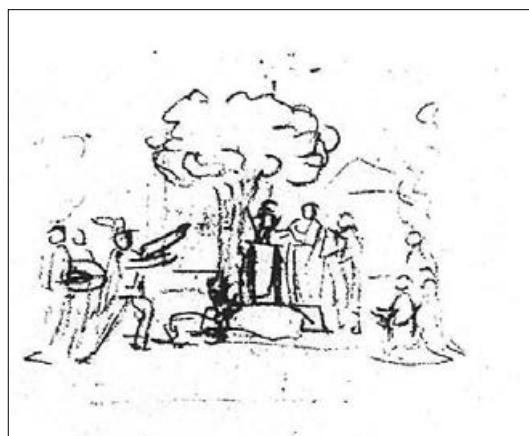
Carniolie okronala Prešernov kip so pevci, skriti za kulisami, zapeli Prešernovo *Strunam* (četverospjev, uglasbil Kamilo Mašek). Zadoneli so »gromoviti slavoklici«. Sledili so samospjev *Pevcu*, četverospjev *Pod oknom* (uglasbil Jurij Fleišman) in Uvertura po slovanskih napevih (Emil Titl), ki jo je zaigrala vojaška godba. Večer se je zaključil s Prešernovim *Krstom pri Savici*.⁴⁵

Publika je nastopajoče nagradila z ovacijami. »Pa tudi gosp. pl. Goldenstein si je s 4 živimi slikami, ki so razjasnjevale junaško igro, prislužil občno pohvalo obilo zbranega občinstva, ki je jako zadovoljno in z živo željo zapustilo gledišče, naj bi domača beseda večkrat našla pot na domače gledišče. S tem bi se ustrezalo pravičnim zahtevam velike večine ljubljanskih stanovnikov, pa bi tudi teknilo kasi glediščnega ravnatelja.«⁴⁶ Predstavo so 9. decembra 1865 ponovili.

V Goldensteinovi skicirki (*Regesta Curtiana* XXIV, str. 236) je ohranjenih več skic z datumom 18. november 1865, ki so nastale med pripravi na uprizoritev *Krsta pri Savici*. Iz prvega dela »Preše-

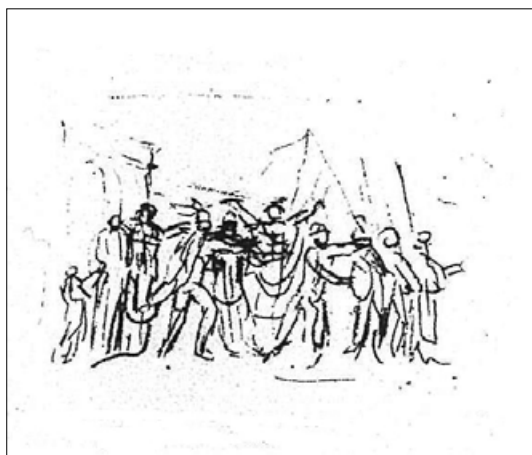
Boj poganskih Slovencev. Črtomir se s svojimi tovariši skuša skrivaj prebiti iz Ajdovskega gradca, vendar ga preseneti Valjahun z oblegovalci. V ozadju obrisi gora.

Črtomir prvič vidi Bogomilo. Duhovnik in Bogomila opravljata žgalno daritev na daritvenem oltarju. Črtomir se približuje z dvignjenimi rokami, njegova spremljevalca nosita žrtvena darila. Desno kleče žene. Prizorišče je Blejski otok z jezerom v ozadju.

⁴⁵ Po: »V saboto napravi nam za domačo stvar ...«, *Novice*, 1865, št. 48. – Besedilo Pennove priredbe *Krsta pri Savici* je Josip Noll (1841–1902) objavil v prvem zvezku *Slovenske Talije* (H. Penn, »Krst pri Savici. Dramatična scena po Fr. Prešernu«, *Slovenska Talija*, 1867, str. 147–162). Josip Noll je nastopil v Levstik-Pennovi uprizoritvi *Krsta pri Savici*. V Dramatičnem društvu, ki je začelo delovati leta 1867 v Ljubljani, je imel vodilno vlogo.

⁴⁶ »Slovesna igra na spomin rojstnega dneva našega Prešerna«, *Novice*, 1865, št. 49.

Črtomirjevo slovo od Bogomile. Prizor se dogaja pred vhodom v trdnjavo. Črtomir z zastavo vodi svoje vojake. V sredini je Bogomila z razprostrtimi rokami, duhovnik jo tolaži. Prizor spremljajo jokajoče žene in otroci.

Črtomir poganskim Slovincem oznanja krščansko vero. Na vzvišenem podiju je križ, ob katerem stojita Črtomir in duhovnik, od straneh žene in otroci, ki poslušajo Črtomirjevo pridigo.

ren poslavljen« (Apoteoza Prešerna) so ohranjene tri skice, štiri skice pa prikazujejo »žive slike« iz *Krsta pri Savici*. Marko Marin je skice objavil v članku »Prva odrska uprizoritev Prešernovega 'Krsta pri Savici'« (revija *Maska*, 1992, št. 1, str. 39–42). Skicirko oziroma skice hrani Salzburški deželni arhiv (Salzburger Landesarchiv).

O Goldensteinovem prispevku k vrsti gledaliških predstav v Ljubljani pričajo samo gledališki plakati in zaznamki v njegovih računskih knjigah in drugih dokumentih (*Regesta Curtiana*), ki jih je prepisal slikarjev vnuk dr. Maximilian Kurz-Goldenstein.

Plakat za Westovo različico Moretijeve *Donne Diane* z dne 18. oktobra 1858: »*Die im 2. Akten vorkommende neue Gartendekoration ist von Hrtn. F. Kurz v. Goldenstein, Decorateur der hiesigen Bühne.*« Goldenstein je naslikal pogled na Blejsko jezero z otokom in gradom z gorami v ozadju.

Plakat z dne 4. februarja 1864 za medigro *Salomons Urtheil* (Salomonovo sodba): »*In 2 Tableaux arangirt von Herrn Kurz v. Goldenstein, akadem. Maller, dargestellt von den Mitglieder der Gesellschaft.*«

Plakat z dne 4. oktobra 1864 za Haritschevo opereto *Mannschaft an Bord* (Posadka na krovu): »*Die Hafendekoration zusammengestellt und gemalt von Herrn Kurz v. Goldenstein.*«⁴⁷

Na Goldensteinovi risbi s tušem, k je služila kot predloga za za Sandmanovo litografijo Bleda (1849), so prvič pravilno upodobljeni Triglavski vrh, Kredarica, Rž in Rjavina.

Goldenstein naj bi februarja 1861 naslikal osem slik na stropu obnovljenega Stanovskega gledališča (današnja Slovenska filharmonija), ki pa se niso

⁴⁷ Vsi podatki o plakatih o predstave, pri katerih je sodeloval Goldenstein, po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 127. – Na plakatu za igro *Die Weiber von Veldes* (31. 3. 1860) je kot avtor dekoracij s pogledom na Bled in otok naveden L. Kallianer, vendar je mogoče po računskih knjigah sklepati, da je bil dekorater Goldenstein (po: Ana Kocjančič, »Gledališke dekoracije slikarjev Matevža Langusa (1792–1855) in Franza Kurza zum Thurn und Goldensteina (1807–1878)«, *Prostor v prostoru: Scenografija na Slovenskem od 17. stoletja do leta 1991, I. del*, Ljubljana: Slovenski gledališki inštitut, 2018, str. 46).

Sandmanova litografija Bleda po Goldensteinovi predlogi iz leta 1849.

ohranile,⁴⁸ prav tako tudi ne Goldensteinova odrska zavesa za gledališče na Ptuj.⁴⁹

Goldensteinovo sodelovanje z gledališčem je bilo intenzivno tudi v letu 1865, kajti časnik *Triglav* je poročal, da Goldenstein obnavlja ali slika na novo 36 »dekorativnih del«: »*Unser akademische Maler, Herr Kurz von Goldenstein, renovirt und malt neu an 36 Dekorationstücke im Auftrage der löblichen Landschaft, und da des Herrn v. Goldenstein Geschick in Dekorationsmalerei anerkannt ist, werden wir auch dieser Richtung in der kommenden Saison manch' neue Augenweide genießen.*«⁵⁰

Omemba v računskih knjigah (»*Überschlag für das Ständ. Theater um 28. Febr. 1869 wegen des Dekoration Veldes.*«) sporoča, da je Goldenstein leta 1869 naslikal pogled na otok in grad z gorami v ozadju.

Goldenstein je izdelal dva gledališka modela. Mali model domnevno prenosnega odra je bil velik 25 x 35 cm. Goldenstein je zanj večinoma uporabil kulise in slikana ozadja, ki jih je sam naslikal, in nekaj natisnjenih kulis.

Domnevno naj bi bil to model prenosnega odra, ki ga je Kordeš predlagal za gostovanje po večjih mestih na podeželju, kjer niso imeli svojih gleda-

liških hiš.⁵¹ Goldenstein je krili poslikal na obeh straneh. Krili sta bili nasajeni na os, okrog katere sta se lahko obračali. Poslikano odrsko ozadje je dajalo vtis, da se odrski prostor podaljšuje v ozadje.⁵²

Fotografije v družinski kroniki prikazujejo vseh 13 oziroma 14 maket scen (interierji: viteške dvorane in sobe, eksterieri: gozdovi, vrt, dvorišče, mesto, oblaki).⁵³ Fotografijam je pripisana razlaga Maximiliana Kurz-Goldensteina, ki sporoča, da je poleg modela malega odra v velikosti 25 x 35 cm (po smrti sina Ludwiga je prišel v last slikarja Wolfganga Eberweina) obstajal tudi veliki model prenosnega odra, ki ga je Goldensteinov sin Moritz poklonil mladinskemu domu nacionalnega združenja Südmarke v Gradcu.

Marko Marin je domneval, da so bile te odrske dekoracije narejene za Stanovsko gledališče med obema prezidavama, tj. v letih 1837 in 1846. Prenosni oder naj bi po svojih merah odgovarjal razmeram ljubljanskega Stanovskega gledališča.

Obojestransko uporabo kril pri prenosnem odru po Goldensteinovi zamisli je popisal Maximilian Kurz-Goldenstein na podlagi skice, ki jo je našel v skicirki: »*Wegen Kleinheit des Raumes, die einen Kulissenwechsel erschwerte, malte er die Kulissen derart dass je vier Darstellungen, also zwei auf jeder Seite, angebracht wurden. Die Kulissen waren auf einer mittlteren Längsachse drehbar, ausserdem mussten sie natürlich um zu passen, auch zwischen links und rechts ausgewechselt werden können. In einen Skizzenbuch befindet sich die nachstehende Skizze, die diese Idee zeigt.*«⁵⁴

Prenosni oder je bil zložljiv. Imel je portal, vrvišče, razporejene scenske elemente, slikane na krila, ki so se lahko s spremembo prizorišča obračala okrog svoje osi. Ana Kocjančič ugotavlja, da je oder temeljil na baročnem gledališču ulic. Ozadje je bilo

⁴⁸ Po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 127.

⁴⁹ Po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 126.

⁵⁰ »*Unser akademische Maler ...*«, *Triglav*, 1865, št. 70.

⁵¹ Leopold Kordeš, »*Noch etwas Näheres in Bezug des zu gründenden slovenischen Nationaltheaters*«, *Laibacher Zeitung*, 1850, št. 34.

⁵² Po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 141–142; komentar Maximiliana Kurz-Goldensteina, *Regesta Curtiana XXIV*, str. 472.

⁵³ Po: Malvina Schmidt Snoj, »*Začetki gledališke scenografije*«, *Slovenska kronika XIX. stoletja 1861-1883*, Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 230.

⁵⁴ Komentar Maximiliana Kurz-Goldensteina, *Regesta Curtiana XXIV*, str. 472, po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 141–142.

zaprto s prospektom. Kot predloge za prospekt je Goldenstein najbrž uporabil lastne vedute. Eno od prizorišč je prikazovalo kmečko izbo, ki je po obliki spominjala na podobne gledališke stvaritve Andréa Antoina v Parizu (1887). Goldenstein je s tem k nam pripeljal sodobne stilne odrske tendence, značilne za romantično dobo.⁵⁵

Med zadnjimi Goldensteinovimi gledališkimi deli v Ljubljani so bile odrske dekoracije za Gounodovo opero *Margarethe* (priredba Fausta),⁵⁶ ki je bila izvedena januarja 1867 (cerkveno prizorišče v 4. in 5. dejanju).⁵⁷

Goldensteinov sin Ludwig je 21. februarja 1912 sporočil zgodovinarju Petru pl. Radicsu: »Wie es Euer Hochwohlgeborener bekannt sein wird, so malte mein Vater fortgesetzt für das landschaftliche Theater in Laibach und ich selbst habe ihm in den Sechzigjahren bis zu unserem Weggange von dort (1867) viel dabei zugesehen und auch manchmal mithelfen dürfen. So stattete er wie es mir gut in Erinnerung ist, unter dem direktor Zöllner beispielsweise den Freischütz und den 'Faust' aus und malte noch ausserdem in Auftrage der Krai-nischen Landschaft jährlich meisten während der Ferienmonate für die notwendigen Inwentarstücke des Decorationswesens.«⁵⁸

Alojzijeвиšče

Goldenstein je zamisel o vrtljivem odru uporabil tudi za eno od dvoran v Alojzijeвиšču. Oktobra 1863 je postavil manjši oder s portalom in petimi dvojimi scenami, imenovanimi »Doppel Coulissen«.⁵⁹ Portal je bil slikan, levo in desno sta bili dve figuri, dve zavesi sta bili spredaj in prospekt zadaj. Vmes

so bili razporejeni panoji po principu baročnih ulic. Panoji so bili poslikani na obeh straneh.

Marko Marin je menil, da je Goldenstein osnutek odra, ki je nastal za Kordeša, kasneje uporabil še dvakrat: za Alojzijeвиšče in za gledališče šolskih sester v Algersdorfu pri Gradcu. Za Alojzijeвиšče je Goldenstein naslikal pet dvojnih scen, Kordeš pa je imel v načrtu tri kompozicije za šest prizorišč.⁶⁰

Na prvi predstavi v Alojzijeвиšču leta 1863 sta bili na sporedu igri *Zwei Freunde und ein Rock* (Kotzebue, priredil P. Gol. Murel) in *Nikolaj Zrinjski* (Körner, poslovenil Fran Malavašič). Na drugi javni predstavi v Alojzijeвиšču so izvedli igri *Es so beiss* ali *Der missvergnügte Holzhacker* (K. Weickum) in *Skriti biser* (N. Wiseman, poslovenil Fran Malavašič). »Vmes se je obakrat pelo zdaj po nemški zdaj po slovenski, in letos na umetno napravljenem odru celo umetno godlo.«⁶¹

»Žive slike« za rokodelsko društvo

Goldenstein je kot »vodnik veselice« sodeloval z vodjo katoliškega društva rokodelskih in obrtnijskih pomočnikov, duhovnikom Leonom Vončino (1826–1874). Kot scenograf in koreograf je pomagal pri predstavah z »živimi slikami«, ki so se največkrat odvijale v Redutni dvorani. Za božično slovesnost, ki so jo praznovali na sv. Štefana dan leta 1864 v redutnem poslopju, je pripravil šest »živih slik«: *Noetova zahvalna daritev*, *Abraham daruje Izaka*, *Mojzes in goreči grm*, *Marijino oznanjenje*, *Jezusovo rojstvo* in *Kamenjanje sv. Štefana*. »... vsak slikar naj bi slikal tako spodobno Izaka« so poudarile Novice. »Živi sliki« *Oznanjenje* in *Rojstvo* so izvedli tudi leto poprej, a »vse grupiranje je bilo še bolj umetno«. »Razveseljevali so nas vlani pastirci pri jaslicah, in letos zopet, toda drugače vravnani; občudovali smo tu mično podobo Matere Božje.«⁶²

⁵⁵ Po: Ana Kocjančič, »Gledališke dekoracije slikarjev Matevža Langusa (1792–1855) in Franza Kurza zum Thurn und Goldensteina (1807–1878)«, *Prostor v prostoru: Scenografija na Slovenskem od 17. stoletja do leta 1991*, I. del, Ljubljana: Slovenski gledališki inštitut, 2018, str. 49.

⁵⁶ Charles Gounod, *Faust: opera v petih dejanjih*, krstna predstava je bila 1859 v Parizu. V Nemčiji so jo uprizarjali pod imenom *Margareta*.

⁵⁷ Po: »Theater«, *Laibacher Zeitung*, 1867, št. 17.

⁵⁸ Osnutek Ludwigovega pisma Petru pl. Radicsu z dne 21. 2. 1912, *Regesta Curtiana XX*, str. 45–46; po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 128–129.

⁵⁹ *Empfänge und Ausgaben*, Buch V, str. 36, *Regesta Curtiana VII*, str. 174, po: Marin, *Goldenstein*, str. 144.

⁶⁰ Po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 144.

⁶¹ -a-, »Iz Ljubljane«, *Zgodnja Danica*, 1864, št. 5.

⁶² Po: »Sv. Štefana večer«, *Zgodnja Danica*, 1865, št. 1. – Goldenstein, gimnazijski profesor Konšek, učitelja mestne glavne šole Belar in Trojar ter društveni vodja Leon Vončina so člane rokodelskega društva poučevali v izbranih predmetih: zemljepisu, naravoslovju, petju v slovenskem in nemškem jeziku, pisanju in računstvu (po: »Sporočilo o katoliškem društvu rokodelskih in obrtnijskih pomočnikov v Ljubljani«, *Novice*, 1864, št. 27; »Rechenschaftbericht über den katoli-

Podroben opis »živih slik« je objavil slovenski časnik Triglav, ki je izhajal v nemškem jeziku: »Šesta in zadnja slika: Kamenjanje svetega Štefana. Pred jeruzalemskim obzidjem kleči svetnik, oblečen kot diakon. Obkrožajo ga štiri divje figure, ki v dvignjenih rokah držijo velike kamne, eden od njih (bolj desno v ospredju) se sklani, da grabi kamne s tal in jih podaja drugim, na levi stoji mladi Savel, ki straži svetnikova oblačila; Farizeji, ženske in otroci opazujejo. V sredini spodnje skupine se mučencu približa angel na oblaku, na glavo mu položi mučilno krono in mu poda palmovo vejo. Posebej značilna za to sliko je bila pobožnost v izrazu mučenca, pa tudi divja fiziognomija tistih, ki so ga kamenjali, in zaničljivo veselje opazovalcev. Občinstvo je bilo vidno navdušeno nad kontrastom prizora v primerjavi s prejšnjimi slikami. Naravnost nebeško pobožni izraz mučenika je bil zadostno zagotovilo, da je bila publika lahko zadovoljna z umetniško predstavo.«⁶³

Za rokodelsko veselico na sv. Štefana dan 1866 je Goldenstein pripravil šest »živih slik«, od tega pet prizorov iz legende o Egiptovskem Jožefu (Jožef razodene svoje sanje bratom pastirjem, Bratje prodajo Jožefa, Bratje prinesejo Jožefovo suknjo očetu Jakobu, Jožef faraonu pojasni sanje, Snidenje Jožefa in očeta Jakoba v Egiptu), ki je veljala za priljubljeno nazarensko témo.⁶⁴

»Vlanskega leta, pravi dopisnik, bile so predstave izverstne, toda memo letošnjih veliko lažje; treba je bilo pri raznih podobah sploh manj oseb, n. pr. pri Izakovi daritvi, pri Mozesovem gorečem germu in pri oznanjenji Mariji devici. Letos pa so vse podobe potrebovale veliko oseb, in vse te estetično – lepo vravnati priča umetnijo vrednika pl. Goldenšteina in veliko izurjenost družnikov rokodelskih.« Prizor s pastirji pri jaslicah so že tretje leto ponovili.

»3. Bratje prinesejo Jožefovo suknjo očetu Jakobu. Sila obdivjan in prederzen se vidi ta brat, ki

schen Gesellverein«, *Laibacher Zeitung*, 1864, št. 150; 1865, št. 124).

⁶³ »Katholischen Gesellenverein (Christbaumfeier)«, *Triglav*, 1865, št. 3.

⁶⁴ Nazarenci Friedrich Overbeck, Philipp Veit, Wilhelm von Schadow in Peter von Cornelius so s prizori iz Jožefove legende v letih 1815–1817 okrasili rimsko stanovanje pruskega generalnega konzula Salomona Bartholdyja v Palazzo Zuccari (Casa Bartholdy).

suknjo oddaja očetu. Stari Jakop, ki ga Bog tepe od mladosti že, pada. Vzderžuje pa očeta – lepa misel – nedolžni Benjamin – oklepaje se ga, ker drugi bratje – izdajavci niso vredni, da bi se dotikali starega očeta.

4. Jožef razjasni sanje Faraonu. Ves v belo oblečen in modro prepasan mladenec krepko stoji pred terdnim poglavarjem velike dežele in kaže tje, od kod mu dohaja pravo razlaganje. Egiptovski modri, primerno opravljeni, vklanajo se Faraonu in zrejo v tla, žalega pa pričo poglavarja storiti ne morejo Jožefu nič.

5. Oče Jakob se snide z Jožefom v Egiptu. Priprosto poprejšnjo podobo Jožefovo venča zdaj kraljeva krona, obdajajo ga egiptovski velikaši: vsi služabniki njegovi; bratje pa, ki pridejo z Jakopom, poklanjajo se svojemu prodanemu bratu do tal.«⁶⁵

Goldenstein je pripravil tudi »žive slike«, s katerimi se je 19. novembra 1865 začela »beseda« v Reduti, ki je bila prirejena v korist nove otroške bolnišnice na Poljanah, poimenovane po cesarici Elizabeti.⁶⁶ Po Pennovem prologu so razkrili »živo sliko« *Charitas*. Goldensteinova hčerka Aurelija von Goldenstein je predstavljala personifikacijo *Charitas* (latinski izraz za dobrodelnost) z gorečim srcem v roki. *Charitas* in genij (predstavljal ga je deček Antonie Calliano) sta z diamantno krono kronala doprsni kip cesarice Elizabete. Trije fanti (Eduard in Moritz von Goldenstein, Alex. Calliano) in dve deklici (Hermine Postl, Albina Guntara) so poosebljali bolne in revne otroke. *Charitas* jin naklonjeno ponuja roko in nakazuje, da bodo otroci v tem zavodu sprejeti z odprtimi rokami.⁶⁷

Osnutki za maškarado v Redutni dvorani

Kostumski osnutki in skice, ki se nahajajo v zbirki Goldensteinovih del v Muzeju Joanneum v Gradcu, niso nastali za gledališče, temveč za maškarado v Redutni dvorani leta 1850. Osnutki prikazujejo Gozdnega moža, Veslača, Zastavonošo,

⁶⁵ Po: Z., »Iz Ljubljane«, *Zgodnja Danica*, 1866, št. 2.

⁶⁶ Po: »V nedeljo se je odprla otročja bolnišnica na Poljanah«, *Novice*, 1865, št. 47.

⁶⁷ »Das große Concert«, *Triglav*, 1865, št. 93.

Zima, študija za
kostum

Pomlad, študija za
kostum

Poletje, študija za
kostum

Jesen, študija za
kostum

Divji lovec, študija za
kostum

Kiklop, študija za
kostum

Mandragora, študija
za kostum

Rudar, študija za
kostum

Palmasti mož, študija
za kostum

Mož v orientalski
obleki, študija za
kostum

Plemeniti Grk, študija
za kostum

Zastavonoša, študija
za kostum

Cvetličarka, študija za
kostum

(Vse študije za kostume na maškardi v Redutni dvorani hrani Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum)

Bronastega moža, Gozdnega dečka, Divjega lovca, Letne čase itd.

Dela v Gradcu

Goldenstein je na Kranjskem deloval do septembra 1867, ko se je zaradi vzgoje in šolanja sinov preselil v Gradec. Tu se je bolj kot slikanju posvečal šolanju in porokam otrok ter gospodarskim problemom. Naslikal je še nekaj cerkvenih slik za kranjske naročnike in se ukvarjal z restavriranjem. Najpomembnejše naročilo v Gradcu je dobil po zaslugi prelata dr. Aloisa Hebenstreita: v letih 1870–1872 je restavriral in predelal slikane imitacije gobelinov iz let 1747 in 1748 v graški stolnici.

Apolon in muze (osnutek za Štajersko deželno gledališče), tuš, tempera, papir (Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum)

Apolon in muze (osnutek za Štajersko deželno gledališče), 1874, tempera, karton (Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum)

Goldenstein je v Gradcu težje prišel do gledaliških naročil. Ko je v časopisu prebral, da scenograf

dunajskega mestnega gledališča Haiss odhaja in ne bo mogel naslikati zavese za graško deželno gledališče, se je odločil pripraviti osnutke in jih pokazati direktorju Edvardu Kreibichu. Naslikal je prizor v Parnasu (Apolon sedi med devetimi muzami), ki ga je povzel po francoskem slikarju Charlesu Le Brunu (1619–1690). V Muzeju Joanneum v Gradcu sta ohranjena dva osnutka. Eden je izdelan v tehniki tuša, drugi iz leta 1874 pa v temperi.

Marko Marin ugotavlja: »Iz celotne kompozicije kakor tudi iz detajlov se da razbrati, da ima osnutek dvojno dediščino: sposoja si pridobitve baročnega gledališča in jih povezuje z romantičnimi slogovnimi prvinami. Pokrajina v ozadju z rožnato zarjo, koštimi drevesi in razgibanimi skalami, potoki in labodama, so dovolj zgovoren dokaz za to. Ne glede na vzore, saj je snov sama dovolj klasična, je ves prizor brez najmanjšega delčka antične vsebine: to je Parnas 19. stoletja in ne kateregakoli obdobja klasicizma.«⁶⁸

Zaradi Goldensteinove starosti je posredoval sin Ludwig.⁶⁹ Kreibich je bil nad skicami navdušen, vendar do uresničitve ni prišlo.

Scenski osnutek za gledališče v Beli Cerkvi (gaj z antičnimi stavbami), 1877, gvaš, papir (Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum) Napis: F. Kurz Goldenstein inv. & p. 1877

⁶⁸ Po: M. Marin, Goldenstein, str. 145.

⁶⁹ Ludwig Viktor Kurz zu Thurn und Goldenstein piše, da je bil njegov oče v času direktorja Eduarda Kreibiga zaposlen kot slikar dekoracij za deželno gledališče v Gradcu (po: Ludwig Viktor Kurz zu Thurn und Goldenstein, »Der akademische Maler Franz Seraph Ritter von Kurz zu Thurn und Goldenstein (1807–1878), Kunsthistorische Studien, Jahrbuch für 1907, Gradec 1908, str. 74).

Pri naročilu za zasebno gledališče v Beli cerkvi (Temesvaru) je najbrž leta 1877 posredoval Goldensteinov predzadnji sin Edvard. Izmed osnutkov je bila najverjetneje izvršena samo zavesa s pogledom na zeleni gaj, antične stavbe in ruševine mesta, nad katerimi lebdi angel in putto z gledališkimi rekviziti.⁷⁰

Marko Marin je menil, da je Goldenstein zaveso izdelal v romantičnem duhu: »Vse, kar si je pozelela romantika, je na tej sliki: antična preteklost, ruševine mesta, zeleni gaji, jezera, stebriščna aleja, zavesa in podobno. Kurz-Goldenstein še vedno sledi svojim mladostnim nazorom in pušča ob strani sodobne realistične in naturalistične tokove, za katere je bil slikar prepričan, da ne ustrezajo gledališki liniji. Lahko rečemo, da je leta 1877 s takim konceptom zelo konservativen, a konservativen ni ravno on, ampak vsa gledališka scenografija tega časa v nekdanji avstrijski monarhiji.«⁷¹

V zbirki Goldensteinovih del, ki jih je graškemu muzeju Joanneum predala slikarjeva pravnukinja Irmgard Kurz-Goldenstein, je tudi osnutek za opero Carla Maria von Webra *Čarostrelec* (*Der Freischütz, Wolfsschlucht*), ki jo omenja slikarjev vnuk Ludwig, in še nekaj osnutkov, ki jih ne moremo povezati z določenimi predstavami.

Scenski osnutek, najbrž za opero Carla Maria von Webra *Der Freischütz*, gvaš, papir (Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum)

Goldenstein je na osnutku za Webrovo opero *Čarostrelec* upodobil Kasparja, obdanega s silami podzemlja (hudiči, mrtvaki). Grapo obdaja goz-

dna divjina. V ozadju na gorski planoti drvi čreda jelenov.

Marko Marin ugotavlja: »Svetlobna delitev podzemlja od podnebja je popolnoma gledališka, črno-bela kompozicija pa skladna s sorodnimi pojavi v romantični dramaturgiji. Tej ustreza tudi vsebina; noč v podzemlju, osvetljava z ognji, mesečin v podnebj, slapovi, skale, in prizori v obliki hudičev, mrtvakov, živali vzbujajo domišljijo, fantastiko, čustveno prizadetost in dramatično napetost.«⁷²

Osnutek za odrsko zaveso z arhitekturnim okvirom. Na osnutku je upodobljen egipčanski tempelj v pokrajini ob Nilu, 1871, gvaš, karton, 27,6 x 38,6 cm (Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum) Napis: Gratz – F. Kurz v. Goldenstein inv 2-4 Jan. 1871

Srednjeveško mesto s katedralo, Osnutek za prospekt za gledališče, 1873, gvaš, karton (Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum)

Marko Marin je menil, da Goldensteinovo delo na gledališkem področju gledano z evropskega vidika nikakor ni bilo napredno, vendar je na Kranjskem predstavljalo veliko novost; novosti, ki jih je

⁷⁰ Po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 145–146.

⁷¹ Po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 146.

⁷² Po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 147.

+

=

Osnutek za gledališče (paviljon ob ribniku), gvaš, papir
(Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum)

Goldenstein uvedel v Ljubljani, naj bi bile »naravnost revolucionarne«, torej napredne.⁷³

Kot rečeno se Goldensteinovi prospekti in druga dela za gledališča niso ohranili. Nekatere med njimi poznamo po zaslugi osnutkov v graškem muzeju

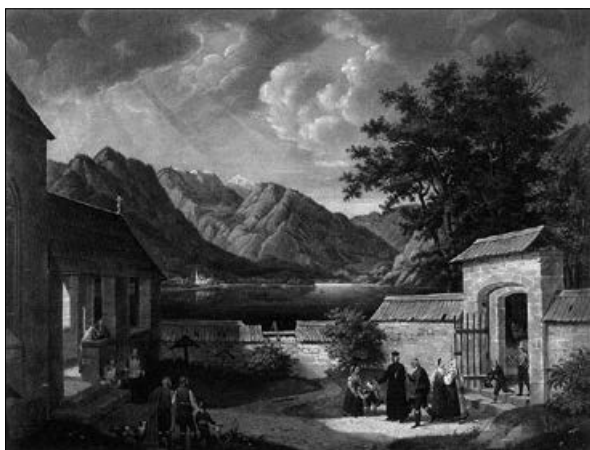
⁷³ Po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 145–150.

Indijanec z lokom in puščicami (osnutek za gledališče),
gvaš, papir (Neue Galerie Graz – Universalmuseum
Joanneum)

Gozdni mož, 1876, akvarel, papir
(Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum)

Sv. Janez ob Bohinjskem jezeru, 1839, olje, platno, 64 x 84,6 cm; signirano in datirano spodaj levo (na pragu cerkve): F. Kurz v. Goldenstein p. 1839 (Narodna galerija v Ljubljani)

Kamnik, 1848/1849, olje, platno, 63,7 x 84 cm; signirano in datirano desno spodaj: v. Kurz pinx 1848/1849 (Narodna galerija v Ljubljani)

Joanneum. Principe osvetlitve in gradnje kompozicije, ki jih je Goldenstein uporabljal pri svojih gledaliških dekoracijah, lahko zaslutimo tudi iz njegovih vedut in krajin.

Ena najboljših Goldensteinovih slik s krajinsko motiviko je *Sv. Janez ob Bohinjskem jezeru* iz leta 1839. Župnika pred cerkvijo spoštljivo pozdravlja star kmet s klobukom v roki, otrok mu poljublja roko. Zraven stojita ženski v noši, ki so jo tedaj nosili v Bohinju. Ob lopi čakajo ministranti. V ozadju slike je naslikana veduta z jezerom, cerkvico sv. Duha in Julijskimi Alpami. Prizor osvetljuje nenavadna svetloba, ki prodira skozi temne oblake. Romantični značaj motiva krepijo temno jezero, slikovito gorovje in skupin na desnem delu kompozicije.⁷⁴

Marko Marin poudarja, da ima osvetlitev prizora gledališki značaj. Delitev svetlobe na pramene, poudarjanje posameznih elementov in prostora, kjer se prizor dogaja, osvetljava notranjosti skozi okna so novosti, ki sta jih na gledališke odre uvedla Louis Daguerre in Pierre-Luc-Charles Ciceri.⁷⁵

Goldensteinova panorama Kamnika je Franceta Zupana »spominjala po svoji neresnični osvetljavi, kjer se menjavajo svetli in temni predmeti,

nekoliko na gledališko osvetljavo«,⁷⁶ Ivana Komelja pa na »neresničen, odrski, umetno obsijani svet«. ⁷⁷ Marko Marin ugotavlja, da se je Goldenstein pri ustvarjanju vtisa gledališke svetlobe na sliki oprl na princip t. i. »Gegenlicht« (nem. protisvetloba), ki ga je »uveljavil z osvetljavo ozadja, silhuetnim obrisom mesta in novimi svetlobami v ospredju«. ⁷⁸

Ilustracija pesmi Trdoglav in Marjetica, 1838, gvaš, papir (Slovenski etnografski muzej)

Elemente gledališke zasnove prizorišča zasledimo tudi pri Goldensteinovih ilustracijah. Emil Ko-

⁷⁴ Po: K. D. (Karel Dobida), »Komaj nekaj let ...«, *Mladika*, 1936, št. 1, str. 32.

⁷⁵ Po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 186.

⁷⁶ France Zupan, *Gore v besedi, podobi, glasbi: Slovenska planinska bibliografija*, Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 1965, str. 12–13.

⁷⁷ Ivan Komelj, *Slovenski kraji in naselja v preteklosti od 17. do konca 19. stoletja (katalog razstave)*, Ljubljana: Narodna galerija, 1978, str. 21.

⁷⁸ Po: M. Marin, *Goldenstein*, str. 90.

*Ilustracije pesmi Friedricha de la Motte Fouquéa Das Held des Nordens, 1877, tuš, tempera, papir
(Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum)*

rytko⁷⁹ je v prvem zvezku narodnih pesmi najbrž želel objaviti tri »kamnotisne podobe« (litografije), med katerimi bi bila tudi Goldensteinova ilustracija pesmi Trdoglav in Marjetica.⁸⁰ Anton Slodnjak piše, da je Goldenstein pod Prešernovim nadzorstvom po Korytkovih skicah slikal akvarele slovenskih in hrvaških narodnih noš, izdelal Vodnikovo in Čopovo podobo ter ilustriral ljudsko pesem *Trdoglav in Marjetica*.⁸¹ Ilustracija (predloga za litografijo) se je ohranila v Korytkovi zapuščini. Pod njo je napis: »Terdoglav pa vun zleti Pol gradu za s'bo vali!«

Veliko scenografskih principov izpričuje tudi eno od poznih Goldenteinovih del. Goldenstein je leta 1877 pripravil devet ilustracij dela pesnika Friedricha de la Motte Fouquéa (1777–1843) *Das Held des Nordens*. Ilustracije so izdelane v pozno-nazaremskem duhu.

Viri in literatura

- »Bekantmachung«. *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, 9. 10. 1834, št. 121, str. 938.
- »Die Grotte des heiligen Maximus«. *Laibacher Zeitung*, 29. 3. 1842, št. 26, str. 175.
- »Theater-Nachricht«. *Anhang zur Laibacher Zeitung*, 2. 12. 1843, št. 96, str. 684.

⁷⁹ Emil Korytko (1813–1839), ki se je pri poljskih narodopiscih navzel zanimanja za narodne posebnosti, je začel načrtno zbirati slovenske ljudske pesmi in drugo ljudsko blago. Pri tem so mu pomagali prijatelji iz Prešernovega kroga – jezikoslovec Franc Metelko, pesnik in etnograf Matija Ravnikar – Poženčan, ribniški graščak Janez Rudež, Miha Kastelic, Andrej Smole idr. Pripravljala je knjigo v poljščini, ki naj bi bila začetek vseslovenske narodopisne enciklopedije. V njej naj bi bile predstavljene tudi kranjske narodne noše, ki jih je za Korytko naslikal Goldenstein v letih 1837–1838. Poskusni odtisi za 30 upodobitev noš so bili narejeni spomladi 1838 na Dunaju in so najbrž izgubljeni. Korytko je prehitela smrt – 31. januarja 1839 je v starosti 26 let umrl v ljubljanski Kazini. Zbirka pesmi je izšla po njegovi smrti pod naslovom *Slovenske pesmi kranjskega naroda* v petih zvezkih v letih 1839–1844. Leopold Kordeš je upodobitve narodnih noš z razlagami objavil v ljubljanskem časniku za umetnost, znanost in družabnost *Carniolia*. Litografije je po Goldensteinovih predlogah izdelal dunajski grafik Leopold Zechmayer (1805–1860). Leta 1863 je tiskar in založnik Jožef Blaznik risbe narodnih noš ponatisnil kot samostojne grafične liste in jih dal kolorirati. Blaznik je nemškim napisom dodal slovenske napise, ki so natisnjeni v enaki kurzivi.

⁸⁰ Po: Ivan Prijatelj, »Emil Korytko«, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 1909, št. 2, str. 86.

⁸¹ Po: Anton Slodnjak, »Stik s poljsko revolucijo in romantiko«, *Prešernovo življenje*, Ljubljana 1964, str. 214.

Kordeš, Leopold. »Vertrauensvoller Aufruf an die beider slovenische Nation zur Realisirung eines echt nationalen Unternehmens«.

Amtsblatt zur Laibacher Zeitung, 28. 1. 1850, št. 23, str. 112; 30. 1. 1850, št. 25, brez pag.; 1. 2. 1850, št. 27, str. 50.

Kordeš, Leopold. »Noch etwas Näheres in Bezug des zu gründenden slovenischen Nationaltheaters«. *Laibacher Zeitung*, 11. 2. 1850, št. 34, str. 166.

»Iz Ljubljane«. *Novice*, 25. 12. 1852, št. 103, str. 412.

-a-, »Iz Ljubljane«. *Zgodnja Danica*, 10. 2. 1864, št. 5, str. 36.

»Sv. Štefana večer«. *Zgodnja Danica*, 1. 1. 1865, št. 1, str. 4–5.

»Katholischen Gesellenverein (Christbaumfeier)«. *Triglav*, 10. 1. 1865, št. 3, str. 10.

»Unser akademische Maler ...«. *Triglav*, 1. 9. 1865, št. 70, str. 292.

»Morgen Mittwoch ...«. *Triglav*, 7. 11. 1865, št. 89, str. 368.

»Danes zvečer je ...«. *Novice*, 8. 11. 1865, št. 45, str. 370.

»Das große Concert«. *Triglav*, 21. 11. 1865, št. 93, str. 382–383.

»V nedeljo se je odprla otročja bolnišnica na Poljanah«. *Novice*, 22. 11. 1865, št. 47, str. 386.

»V saboto napravi nam za domačo stvar ...«. *Novice*, 29. 11. 1865, št. 48, str. 394.

»Theater«. *Laibacher Zeitung*, 4. 12. 1865, št. 278, str. 1113.

»Slovesna igra na spomin rojstnega dneva našega Prešerna«. *Novice*, 6. 12. 1865, št. 49, str. 402.

Z., »Iz Ljubljane«. *Zgodnja Danica*, 2. 1. 1866, št. 2, str. 11.

»Theater«. *Laibacher Zeitung*, 20. 1. 1867, št. 17, str. 107.

pl. Radics, Peter. »Umételjnost in umételjna obrtnost Slovencev«. *Letopis Matice slovenske za leto 1880*, Ljubljana 1880.

Kurz zu Thurn und Goldenstein, Ludwig Viktor. »Der akademische Maler Franz Seraph Ritter von Kurz zu Thurn und Goldenstein (1807–1878)«, *Kunsthistorische Studien, Jahrbuch für 1907*, Gradec 1908, str. 67–76.

Schmid, Walter. »Aus alt Laibach«. *Carniola / Zeitschrift für Heimatkunde*, letn. 1, 1909, št. 3/4.

Radics, Peter. *Die Entwicklung des deutschen Bühnenwesens in Laibach*, Ljubljana: samozaložba, 1912.

Prijatelj, Ivan. »Iz življenja kranjskega literata«. *Veda*, letn. 3, 1912, št. 1, str. 68–77, št. 3, str. 293–304, št. 5, str. 492–502, št. 6, str. 596–607.

Franke, Ivan. »Spomini Ivana Franketa (Zapisal Stanko Vurnik – Ljubljana)«. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, letn. 3, 1923, št. 1/2.

Steska, Viktor. *Slovenska umetnost, I. del, Slikarstvo*, Družba sv. Mohorja, Prevalje 1927.

Kidrič, France. »Penn, Franc Henrik«. *Slovenski biografski leksikon*, 6. zvezek, Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1935.

Dobida, Karel. »Komaj nekaj let ...«. *Mladika*, letn. 17, 1936, št. 1.

Jakopič, Rihard. »Epilog k jubilejni umetniški razstavi« (katalog Umetniške razstave 80 let upodablajoče umetnosti na Slovenskem), 1908, po: *Rihard Jakopič v besedi*, Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1947.

Cevc, Emilijan. »Slikar Štefan Dolinar«. *Loški razgledi*, letn. 6, 1959.

Zupan, France. *Gore v besedi, podobi, glasbi: Slovenska planinska bibliografija*, Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 1965.

Marin, Marko. *O pristnosti portretov Franceta Prešerna*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, 1969.

Marin, Marko. *Franz Seraph Ritter von Kurz zu Thurn und Goldenstein / Njegov pomen za slovensko umetnostno zgodovino med leti 1835–1867* (tipkopis doktorske disertacije), Ljubljana 1971.

Komelj, Ivan. *Slovenski kraji in naselja v preteklosti od 17. do konca 19. stoletja* (katalog razstave), Ljubljana: Narodna galerija, 1978.

Žigon, Andreja. »Različni vidiki nazarenske umetnosti v teku 19. stoletja«, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. XX, letn. 20, 1984.

Marin, Marko. »Novosti k pesnikovi ikonografiji / Ob stoenaidesetletnici rojstva pesnika dr. Franceta Prešerna«, *Gorenjski glas* (priloga Snovanja), 1991, št. 31, str. 12.

Der Traum vom Glück / Die Kunst des Historismus in Europa, 2. del (katalog razstave v Künstlerhaus Wien in Akademie der bildenden Künste), Dunaj, 1996/1997.

Schmidt Snoj, Malvina. »Začetki gledališke scenografije«. *Slovenska kronika XIX. stoletja* 1861-1883, Ljubljana: Nova revija, 2003.

Kermavnar, Simona. »Goldensteinova, Kastnerjeva in Jebačinova dela v prezbitariji župnijske cerkve sv. Marjete v Planini pri Rakeku«. *Umetnostna kronika* 25, 2009.

Vevar, Štefan. »Mejniki v razvoju Dramatičnega društva v Ljubljani (1867–1918)«. *Začetki in dosežki slovenskega gledališča moderne dobe: Ob 150-letnici ustanovitve Dramatičnega društva v Ljubljani*, Dokumenti Slovenskega gledališkega inštituta, Letnik 54, št. 95, Ljubljana 2017.

Kocjančič, Ana. *Prostor v prostoru: Scenografija na Slovenskem od 17. stoletja do leta 1991*, I. del, Ljubljana: Slovenski gledališki inštitut, 2018.

Zusammenfassung

GOLDENSTEINS TÄTIGKEIT IM THEATERBEREICH

Der Maler Franz Seraph Ritter Kurz zum Thurn und Goldenstein (1807–1878) war in Ljubljana in den Jahren 1834 bis 1867 tätig. Er gilt als der zentrale Vertreter der Nazarenermalerei im slowenischen Gebiet und ist vor allem dank des ersten postumen Porträts des Dichters Dr. France Prešeren bekannt, das er 1850 malte. Für die slowenische Theatergeschichte ist auch Goldensteins Tätigkeit im Bereich des Theaters von Bedeutung. Als Bühnenbildner und Kulissenmaler arbeitete er mit drei Theatern in Ljubljana zusammen – dem deutschen Ständischen Theater, dem Mahrschen Theater und dem Theater im Alojzianum. Bühnenhintergründe, die den Eindruck vermittelten, der Raum setze sich in die Tiefe fort, und andere Theaterdekorationen malte Goldenstein höchstwahrscheinlich in Tempera. Goldensteins Arbeiten für die Theater sind nicht erhalten. Einige von ihnen sind dank Entwürfen bekannt, die sich in einer größeren Werksammlung Goldensteins im Joanneum in Graz befinden (Neue Galerie Graz – Universalmuseum Joanneum).

Ende 1843 entwarf Goldenstein die Bühnenausstattung für Rosenschöns Inszenierung von Scribe-Tolds Spiel mit Gesang und Tanz *Zauber-*

schleier, oder: Fee, Maler und Wirtin. Er malte Panoramen von Kamnik, dem Wörthersee, Vipava und Ljubljana. Die Schlussdekoration (ein märchenhafter Schwanenhain) fertigte er nach einer Idee des Direktors des Ständischen Theaters, Karl Rosenschön, an.

Der Publizist Leopold Kordeš veröffentlichte 1850 einen Aufruf zur Gründung eines ständigen slowenischen Theaters in Ljubljana. Goldenstein sollte für das Theater eine tragbare Bühne und Kulissen anfertigen, es kam jedoch nicht zur Gründung des Theaters. 1852 bereitete er für die Aufführung von Babniks Stück *Erasmus Lueger, der Geächtete* eine tragbare Bühne und das Szenenbild für die Eröffnungsvorstellung vor. Auf den Prospekt (bemalter Bühnenhintergrund) malte er Ansichten der Burgen Predjama und Mali grad bei Planina. Goldensteins tragbare Bühne beruhte höchstwahrscheinlich auf Straßenprospekten des barocken Kulissentheaters.

Goldenstein beschäftigte sich auch mit der Gestaltung sogenannter „lebender Bilder“ (*tableaux vivants*). Beim Besuch des Kaiserpaares in Ljubljana am 18. November 1856 arrangierte er vor der Mahrschen Handelsschule ein „lebendes Bild“ nach einer historischen Komposition Kupelwiesers über die Huldigung der Völker Österreichs. 1865 bereitete er vier „lebende Bilder“ für eine szenische Auf-

führung von Schillers *Das Lied von der Glocke* vor. Vier „lebende Bilder“ konzipierte er auch für den Prešeren-Festabend am 2. Dezember 1865 im Ständischen Theater. Als Szenograf und Choreograf wirkte er zudem bei Darbietungen mit „lebenden Bildern“ mit, die im Redoutensaal stattfanden. In der Sammlung von Goldensteins Werken im Joanneum in Graz sind Kostümentwürfe und Skizzen erhalten, die Goldenstein für die Maskerade im Redoutensaal im Jahr 1850 anfertigte.

1867 übersiedelte er nach Graz, wo er nur schwer zu Theateraufträgen gelangte. Er fertigte Entwürfe für einen Vorhang im Grazer Landestheater an (das Motiv Apoll unter den neun Musen übernahm er nach Charles Le Brun). Für ein Privattheater in Weißkirchen (Temeswar) fertigte er 1877 einen Vorhang mit einem Blick auf einen grünen Hain, antike Bauten und Stadtruinen an.

Goldensteins Arbeit im Theaterbereich war aus europäischer Perspektive nicht fortschrittlich, stellte jedoch im Kronland Krain eine große Neuerung dar. Goldenstein verband Elemente des barocken Theaters mit zeitgenössischen Tendenzen, die für die romantische Epoche charakteristisch waren.

Schlagwörter: Franz Kurz zu Thurn und Goldenstein, Theaterszenografien, Ständisches Theater in Ljubljana, „lebende Bilder“